

Majtényi László

A FENYEGETETT ÉN*

Az információs kor előérzete József Attila egyik nagy versében

„Ó, Uram, ajándékozz meg csekélyke magammal engem.”
(CSÖNDES ESTÉLI ZSOLTÁR, 1922)

Neve, ha van

A név és a sors viszonya lehet közömbös, lehet komikus, akár tragikus is. Vas István önéletrajzi regényében utólag csodálkozva arról ír, hogy első verseinek egyik kritikusa a költemények állítólagos keménységére figyelt fel, és ezt azonnal összefüggésbe hozta azzal, hogy a költő maga egy kemény fém nevét viseli.

„Az vagyok, akit W. B.-nek hívnak? vagy pusztán egyszerűen W. B.-nek hívnak?” – kérdi önmagától Walter Benjamin egy helyen, majd Hermann Ungar szavaival tovább kérdez: „A név rajtunk függ vagy mi függünk a néven?”

Biztos, hogy van változó erősségű, de létező kapcsolat név és személyes sors között. Az egyiket Habsburgnak, a másikat meg Kolompárnak hívják, és biztos, hogy a név a sorsnak, a sors a névnek részévé lehet. De talán a Szabó Lajos is ilyen, csak más-ként. Sokan harcolnak a nevükért, mások meg ellene.

A kegyetlen gyerekkori játékok közé tartozik, hogy úgy alázzák egymást a jó pajtások, hogy elveszik áldozatuk nevét. Ugyanez lehet a befogadás gesztusa is. Tízévesen olyan iskola mellé költöztem, ahol a gyerekek nagyobbik felének német családneve volt. A második héttől osztálytársaim Majszternak hívtak, ami nagy megtisztelésnek számított.

József Attilánál minden másként van. Nála az identitás nem játék. Nincs szó, de biztosan nincs az ismert irodalmi értelemben, a személyiség dekonstrukciójáról és rekonstrukciójáról sem. Én nem három József Attilát sejtek – noha, elismerem, megkísértett ez is –, de mégiscsak tetszetős tévútnak érzem, ha Pistát, a disznópáztort, az életben nehezen boldoguló férfit és az „*Elmék vagyunk*” hibátlan és világot bíró költőjének azonosságát három darabra választanánk. Sőt, ha belegondolok, így érthetnének igazán félre a József Attila-személyt. Ő maga szerintem, ha olykor többszörözte is, soha nem váltogatta a költői ént. Ellentétben például Kosztolányival, aki versben is, prózában is eljátszott ezzel, és aki az általam most elemzett versre is közvetlenül hatott.

De ami az irodalomban élvezetessé és egyre játékosabbá vált, az életben egyre drámaibb lett, és világszerte sokan érzik át, identitásunk nem játékszer immár, hanem legféltebb a javak között, amit birtokolhatunk.

Tudott, hogy Németh László a NINCSEN APÁM, SE ANYÁM kötetről írt nem jóindulatú kritikájában megjegyezte, hogy a költő „*előbb költötte meg József Attilát... mint az itt közölt költeményeket*”.

A privacy védelme iránti érdeklődésemet személy szerint József Attilának is köszönhetem. Mindenesetre sokszor, nem kevés nyugtalansággal olvastam már kamaszkoromban, csak felében-harmadában érte a LEVEGŐT! című verset, olykor szekuláris vi-

* Elhangzott a „CSILLAGRA AKASZTOTT HOMÁLY!” JÓZSEF ATTILA ÉLETE ÉS MŰVE TUDOMÁNYKÖZI MEGKÖZELÍTÉSBEN című konferencián 2005. október 11-én az ELTE Bölcsészettudományi Karán. A konferenciát Tverdota György szervezte.

lágnezetem valamiféle tagadásaként is. Az az érzés környékezett, hogy a költő ebben a versében (is) olyasmiről ír, mondhatni ténszerűen, amiről az adott kor és az adott élet ismeretei, keretei között nem lehetett tudomása. József Attila, a költő egyszerűen többet tud annál, mint amit tudhat, véltem. Ezzel, mondhatná valaki, nem mondtam nagyot, hosszan lehetne sorolni azokat (költőket, próza-, drámaírókat), akiknél ez ugyanígy van. De az ő költészete túlmegy azon, amit megszokhattunk. Nála vagy általa – nem tudom, minek nevezzem, világszellemnek? – nemcsak a miénknél magasabb, de mintha nem individuális, ráadásul mégis tárgyi tudás nyilvánulna meg.

A LEVEGŐT! egyébként, és ez is meglepő, a megrendelt versek közé tartozik. Hevesi András kérésére írta a *8 órai Újságnak*.¹ Címét is a szerkesztőtől kapta.

Érdekelni kezdett, kik azok, akik a magánélet védelmére tették személyes tétjeiket, milyen élmények hatása alapján döntöttek így. Megtudtam egyet-mást. Ezek közül egyet megosztok önökkel.

Figyelemre méltónak tartom David H. Flahertynek, a privacy-védelem köztünk élő nagy öregjének vallomásos, életrajzi motívumokkal teli esszéjét² – a tudományban ritkák az ilyen személyes konfessziók –, amit egyébként nekünk, magyaroknak írt.

Flahertyről megtudjuk, hogy nyolcgyerekes katolikus családban született és nevelkedett, ahol fájoan kevés tere volt a háborítatlan személyes magánynak. Ifjúkorában aztán – igaz, ha jól értem, személyes döntésből – elvesztette a nevét. Fogékony kamaszként, tizenhat évesen évekre az egyik katolikus szerzetesrend tagja lett, ahol a nevét nem használták, és ő sem használhatta, hanem új néven, X. testvérként szólították. Elfogadtatták az ifjú Flahertyvel, hogy az „én” elvesztése magasabb rendű cél, az Úr szolgálatáért fizetendő ár. A szigorú regulájú rend vezetői még az olyan megnyilvánulásokat is elleneztek, mint amilyen a *személyes barátság*. A növendékeket minden héten kötelezően terdelpeltették társaik előtt, akik ott fennhangon bűneikről, hibáikról számoltak be. Nagyon kényelmetlen, személytelenné tevő kemény nyakrésszel ellátott egyenruhában kellett járnia neki is, melyben mindenkitől különbözött, ám a vele együtt élő társaitól nem, a csoporton belül megkülönböztethetetlen lett. Flaherty élete e szakaszáról ugyan nem őriz rossz emlékeket, de élt benne a vágy – amit aztán tett követett –, hogy, mint fogalmaz, „összerakjam magamnak a közösségi élet éveit alatt szétforgácsolódott éneket”.³ Otthagytta a rendet.

Egyetemistaként, nem sokkal később, mély hatással volt rá, hogy egyik zsidó származású, kedves professzora megmutatta a lágerben karjára tetovált számot. (Itt említi, hogy jóval később privacy-biztosként éles vitákban ellenezte a kanadai Social Insurance Number [SIN] használatát általános azonosítóként.)

Arról is ír, hogy mindazoknak, akiknek értékük az identitás, fájó, ha összetévesztik őket másokkal. Sokat merengett aztán azon, hogy ne David Harris Flaherty néven írjon-e inkább, mely névformával minden Flahertytől megkülönböztethető lenne. „Nehézzen tudom elképzelni, hogy a nagyon gyakori nevet viselő emberek – például egy Robert Smith – hogyan érznek személyazonosságuk egyszeri és megismételhetetlen természetével kapcsolatban” – írja. Megvallja, egész életében legjobban az Alzheimer-kórhoz hasonlatos betegségtől tartott, mivel azok a végleges emlékezetvesztés miatt az én megsemmisülésével járnak.

Talán banálisabb sors, kevésbé drámai, mint József Attilaé, de – szerintem – lehetetlen nem észrevenni kettőjük életében a párhuzamosságot. A Flaherty-sztori segíthet az általam választott József Attila-vers értelmezésében. Ezzel azt szerettem volna jelez-

ni, hogy léteznek a személyiségnek olyan strukturális elemei, melyek különösen fogékonnyá tesznek mások által kevésbé felfogható, de természetesen létező emberi jelenségek iránt.

Noha a jelenlévők persze ismerik ezeket a sorokat, a legjobb, ha, bár töredékesen, híven idézem József Attilát: „1905-ben születtem, Budapesten, görög-keleti vallású vagyok. Apám – néhai József Áron – három esztendőskoromban kivándorolt, engem pedig az Országos Gyermekvédő Liga Öcsödre adott nevelőszülőkhöz. Itt éltem hét éves koromig, már ekkor dolgoztam, mint általában a falusi szegénygyerekek – disznópásztorkodtam. ...A harmadikos olvasókönyvben... érdekes történeteket találtam Attila királyról és rávettem magam az olvasásra. Nem csupán azért érdekelték a hun királyról szóló mesék, mert az én nevem is Attila, hanem azért is, mert Öcsödön nevelőszüleim Pistának hívtak. A szomszédokkal való tanácskozás után a fülem hallatára megállapították, hogy Attila név nincsen. Ez nagyon megdöbbenett, úgy éreztem, hogy a létezésemet vonták kétségbe. Az Attila királyról szóló mesék fölfedezése azt hiszem döntően hatott ettől kezdve minden törekvésemre, végső soron talán ez az élményem vezetett el az irodalomhoz, ez az élmény tett gondolkodóvá, olyan emberré, aki meghallgatja mások véleményét, de magában fölülvizsgálja; azzá, aki hallgat a Pista névre, míg be nem igazolódik az, amit ő maga gondol, hogy Attilának hívják...” Mellesleg őt is, Flahertyhez hasonló életkorban, tizennégy évesen Nyergesújfalura küldték kispapnak, a szalézianusokhoz. „Itt csak két hetet töltöttem, hiszen görög-keleti vagyok és nem katolikus” – írja érezhető kései sértettséggel identitása újabb semmibevételéről. Gondviselői, közönyből, úgy küldik a papnevelésbe, hogy még annyit sem tudnak róla, hogy nem katolikus. Két hét hosszú idő, nem tudom, mit állt ki ez alatt az idő alatt. „Csodagyerekeknek tartottak, pedig csak árva voltam”⁴ – írja.

Ezek a magyarázó mondatok. Az információs jogi irodalomban használatos kifejezéssel élve Flaherty is, József Attila is identitáslopás vagy identitásvesztés áldozatai; hozzáteszem, az identitásukat ért támadások egzisztenciálisak, személyként való létezésüket ingatták meg.

Azt hiszem, nem kell földadnom a világnézetemet. A LEVEGŐT! ugyan csodavers, de a szó világius értelmében.

Ezek idegenek

Vagy próbáljuk megérteni a verset, vagy annyiban maradhatunk, hogy a zöldtrágyázás kérdéséről szól. Hogy a gondatlan kertgondozás zavarja a költőt, amikor szokatlan képekben ábrázolt rossz érzésekkel alkonyatkor átballag egy elhanyagolt közparkon.

Én szeretném megérteni.

Lássuk tehát: csak annyit bocsátanak még előre, hogy a vers – és ez zavarba hoz – a XX. század második kétharmadának majd minden, a személyességet tipró közösségi brutalitását tételesen megelőlegezi. Ezekben a fejtegetésekben lesz némi blaszfémia is, hiszen ha nem hagyom is figyelmen kívül a magyar irodalom egyik legszebb versének esztétikai értékeit, de arról írok, hogy bármerre indázzon is ez a szép vers, középpontjában a személyességtől megfosztás fenyegetése áll. Legyen hát teljes a blaszfémia, kimondom: József Attila adatvédelmi tárgyú verset írt.

A vers első mondata a szerzőtől megszokott hetykesége mellett is zavaróan kétértelmű: „Ki tiltja meg, hogy elmondjam, mi bántott / hazafelé menet?” Első ránézésre ez azt is jelentené, hogy *Próbálná csak valaki megtiltani, hogy elmondjam!* De valójában mást jelent. A vers kontextusában majd érezhető a tompa fenyegetés, ami a „van valaki”-nél ros-

szabb: a „*lehet, hogy van valaki*”, aki megtiltaná, miközben az elmondónak magának sincs bizonyossága. Én ezt a második értelmet találok meg itt azért is, mert „*A gyepre éppen langy sötétség szállott*”. Ez a József Attilá-s langy sötétség nyugtalanító. És az következik a versben, hogy lába alatt a levelek álmatlan forognak, soványak, és *ütött gyermekként* csendesen morognak. Az avarban – később a vers valójában meg is nevezi őt – ott van, és a látszat szerint valamiféle életet is él, a gyerek, aki disznópásztor, akit Öcsödön vert a gazda, és aki immár a hűvös televényben lakik, és rajta is *tapos* Attila. Továbbá Pista nem meglapul az avarban, hanem eloszlik benne. Az „*ütött gyermek*” – és ez fontos – súlyosabb megfogalmazás, mint a „megvert gyermek” – gondoljunk egy pillanatra a TOLDI-ra: „*mint olajütőben, szétmállott a teste*” – ő immár a televényben elkeveredett, a bomló szerves anyag részévé lett. De miért *langy* a sötét, és miért *hűvös* a televény? Ez is Pista miatt lehet így, azt hiszem, ő hűti le a televényt, de ezt a szálát nem veszem fel.

A tekintet feljebb emelkedik: a látvány szokatlan. Megbomlik a természetes rend, elkerülnek a helyükről a dolgok: „*Fürkészve, körben guggoltak a bokrok*” (most eltekintek attól, hogy ezt a „*város peremén*” teszik, pedig fontos lenne). A bokrokban a szél botladozik, „*A hűvös televény / a lámpák felé lesett gyanakvóan*”. Az ember megint fordítva gondolná, inkább a lámpa les a televény felé, és a televény pedig legyen meleg, semmint hideg. A vers tekintete a költőre fordul, ezzel közelebb kerülünk a hétköznapi tapasztalati létezéshez: „*vadkácsa riadt hápogva a tóban, / amerre mentem én*”.

Az őszi párából két egymással szemben lépkedő férfi tűnik most elő: a költő és valaki más, akit gyanúnk szerint, a vers szavai ezt erősen alátámasztják, csak az ő jelenléte idéz meg: „*Épp azt gondoltam, rám törhet, ki érti, / e táj oly elhagyott. / S im váratlan előbukkant egy férfi, / de tovább baktatott*.” A kis városi park közben tájjá tágasul. Ez a táj, ha a város peremén van is, nem elhagyatott, hanem „*elhagyott*”. (Ha jól értem, az individuum princípiuma hagyta el, nem önként.) Alakjukat úgy kell látnunk (bár erre közvetlenül nem utal a vers), hogy kimagaslanak a televényből és a guggoló, leskelődő, fészkelődő bokrok közül is, hosszú árnyat vet alakjuk. Fontos és egyértelmű ugyanakkor, hogy annak van hatalma a költő felett, aki érti e tájat, pontosabban a táj elhagyottságát. „*Utána néztem. Kifoszthatna engem, / hisz védekezni nincsen semmi kedvem, / míg nyomorult vagyok*.” Az idegen (sejthetjük, ki ő, de ezzel most nem untatom önöket) két okból törhetne a költőre: azért, mert ő is érti a tájat (akár a költő) – látja elhagyottságát –, akár, mert a József Attila személy nyomorultnak érzi magát ebben a tájban. Ennek oka, ha eddig nem tudtuk volna, a következő sorokban válik majd világossá. De közben arra is figyelniünk kell, hogy a költő nem *nyomorultul* érzi magát, hanem helyzetét így jellemzi: „*nyomorult vagyok*”. Pontosabban: „*míg nyomorult vagyok*”, azaz ebbe a tájba van belenyomorítva, ám ez nem sorsszerű, nem is lesz talán mindig így.

Miért nyomorult? Mi teszi ilyenné a tájat? Mert „*Számon tarthatják, mit telefonoztam / s mikor, miért, kinek. / Aktákba írják, miről álmodoztam / s azt is, ki érti meg. / És nem sejthetem, mikor lesz elég ok / előkotorni azt a kartotékot, / mely jogom sérti meg*.”

Ezek annyira világos sorok, hogy semmiképp nem szeretném kommentárral gyöngíteni őket. Arra az evidenciára szeretném csak felhívni a figyelmüket, hogy a „*jogom sérti meg*” fordulat, persze ha jól értem, nem *valamilyenfajta, valamilyen típusú* jogsérelem, nem József Attila személyes vagy bárki jogainak megsértését jelenti, hanem annak az egyes számban állónak a megsértését, mely a jogosultságok forrása, az *egyetlen* vagy végső alapvető jog „*az eleven jog fája*”.

A táj még tágasabbá és még sivárabbá válik. „*És az országban a törékeny falvak / – anyám ott született – / az eleven jog fájáról lehulltak, / mint itt e levelek / s ha rájuk hág a felnőtt balszerencse, / mind megcsörren, / hogy nyomorát jelentse / s elporlik, szétpereg.*”

Nemcsak az ütött gyereken, a falusi Pistán tapos a költő és a néma fenyegetésként lépkedő idegen, de hullott levélként immár lehulltak az eleven jog fájáról a *törékeny falvak* is. Ez már az úrfénykép perspektívája. Hullott levélként rajtuk is beteljesedik a *felnőtt balszerencse*: Attila sorsa. Ugyanazt a nyomort jelentik be, hiszen az országban (persze az ország sem csak Magyarország) a *törékeny falvak* (az „anyám ott született” falvak) az eleven jog fájáról lehulltak.

Ráadásul a levelek megcsörrennek. Ilyet még nem írtak, de nem is fognak soha: csörögnek a levelek, mint a bilincs. Fontos lenne arról is gondolkodni, hogy az anya a *törékeny falvak* egyikében vagy mindegyikében született-e meg. Most nem teszem.

„*Óh, én nem így képzeltem el a rendet. / Lelkem nem ily honos. / Nem hittem létet, hogy könnyebben tenghet, / aki alattomos...*”

Itt nem azért akad el a szó, mert a totalitárius rendszerek mindennapjainak történelmét lehetetlen rövidebben, pontosabban összefoglalni, és ha akarom, utal az ügynökvilágra és annak csodálatos utóéletére abban a harmadik köztársaságban, amelyben az egyházak választási kampányban fellépő püspökei nem közszereplők, hanem mert: „*Sem népet, amely retteg, hogyha választ, / szemét lesütve fontol sanda választ / és vidul, ha toroz.*”

Az adatvédelmi jog fejlődésében meghatározó pillanat volt a Német Szövetségi Alkotmánybíróság Népszámlálási törvényről hozott 1983. december 15-i határozata, amely a törvény rendelkezéseinek megsemmisítésével bevezette az *információs önrendelkezési jog* fogalmát. A karlsruhei bíróság arra a következtetésre jutott ötven évvel József Attila után, hogy nincs szabad választás az individuum számára áttekinthető információs helyzet nélkül. Aki bizonytalan abban, hogy kik mit tartanak róla nyilván, törekedni fog arra, hogy ne saját készítményeit kövesse, hanem olyan viselkedést tanúsítson, amit átlagosnak vél, semmiképp ne tűnjön ki.

Hozzáteszem: elég lett volna elolvasni ezt a verset.

„*Én nem ilyennek képzeltem a rendet. / Pedig hát engemet / sokszor nem is tudtam, hogy miért, vertek, / mint apró gyermeket, / ki ugrott volna egy jó szóra nyomban. / Én tudtam – messze anyám, rokonom van, / ezek idegenek.*”

Ezek idegenek. Az elbeszélés múlt idejű ugyan, de az első mondat miatt a strófa a mostanról szól. A *gazda* veréssel, identitásrablással próbálta elfogadtatni a világrendet Attilával. De hiába, a személy erősebb tudott lenni a személytelennél. Ez az állítás nem csak a József Attila személyre vonatkozik, mert a vers jelentése univerzálisan tágas. A vers sötét, de nem pesszimista. A légszomj, ha akarjuk és szerencsénk is van, időleges. Ezt fontosnak érzem hangsúlyozni ebben az újból elviselhetetlenül bizantikusává vált országban, ahol élek.

„*Az én vezérem bensőmből vezérel! / Emberek, nem vadak – / elmék vagyunk! Szívünk, míg vágyat érlel, / nem kartoték-adat.*”

A magánélet védelmének egyik leghatásosabb kritikusa (R. Posner) szerint a privácyc védelme rendszerint a csalók menedéke, le kell venni az álorcákat, és attól kezdve a hitelek és az érzelmek piacán is becsületesek, ésszerűek, olcsóbbak lesznek a tranzakciók. Ezzel viszont, ezt itt nem fejthetem ki, második természetünkről mondanánk le, vadak lennénk megint. Ha elveszítjük a maszkot, melyet az *elme* alakít, a legfinomabb úriember is csak egy vicsgorgó kan majom.

Nincs szavam több, nem rontom a verset.

Végül: a Levegőt!-metafora

A nemzetközi privacy-irodalomban, elsősorban az Egyesült Államokban, számos mögöttes elv és szándék által is vezérelve, komoly vita folyik arról, vajon milyen irodalmi metafora lenne a legalkalmasabb az információs kor fenyegetésének jelzésére. A legismertebb a Nagy Testvér-metafora, melyet azért is használunk, mert közismert: a Nagy Testvér a polgároktól feltétlen engedelmességet követel, ellenőrzi életük minden pillanatát, nyelvet konstruál, újraírja a történelmet, betiltja a bírálatot, indoktrinálja a társadalmat, olykor könyvet éget, és eltünteti a múlt egyéb kényelmetlen emlékeit, megszünteti a magánéletet, és meghatározza a személyes életcélokat. Felvetik ugyanakkor, hogy a Nagy Testvér-metafora nem teljes, csak részlegesen írja le a fenyegetést, és nem tud mit kezdeni a magánélet tényeire irányuló nem totális igényű egyéb visszaélésekkel.⁵ Vannak, akik ezért erre használhatóbbnak tartják Kafka A PER-ét, mely a kiszolgáltatottság, a sebezhetőség, az emberi minőségtől való megfosztás, az állandóan hízó, személyes információkkal telt titkos dossziék egyetemesebb rémségeinek világát írja le. Huxleynál viszont éppen a csábítás, a kísértés, a kellemesség falja fel az individuumot.

Pedig erre a munkára – nem utolsósorban a versforma intenzív tágassága okán, és mert a vers magában foglalja mindazt és többet is, mint a többi hasonlat sugallata – a Levegőt!-metafora lenne a legalkalmasabb. Ennek csupán egyetlen akadálya az, hogy a nem magyar anyanyelvűek körében nem elég ismert.

Végezetül, csak megemlítem, hogy az információs szabadságjogok hazai elismeréséért talán elsőként szót emelő komoly írás így zárul: „Az áttekinthetetlenül hagyott információk helyett olyan észrevétlenül fogy el a szabadság, ahogy a tiszta víz és a levegő elfogyott.”⁶

Jegyzetek

1. RÉGI MAGYAROKRÓL MAI MAGYAROKNAK. *Világosság*, 1997/9–10. 3.
2. David H. Flaherty: PRIVACY ÉS IDENTITÁS. In: Majtényi László (szerk.): AZ ODAÁTRA NYÍLÓ AJTÓ / THE DOOR ONTO THE OTHER SIDE. Adatvédelmi Biztos Irodája, 2001. 55–68.
3. Uo. 63.
4. CURRICULUM VITAE.
5. Daniel J. Solove: PRIVACY AND POWER: COMPUTER DATABASES AND METAPHORS FOR INFORMATION PRIVACY. *Stanford Law Review*, July, 2001.
6. Sólyom László: EGY ÚJ SZABADSÁGJOG: AZ INFORMÁCIÓ-SZABADSÁG. *Valóság*, 1988/9.